

УДК 821.161.2.09Матіос(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-210-43>

АРХЕТИПНІ ОЗНАКИ ПОЕТИКИ МАРІЇ МАТІОС (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ «АРМАГЕДОН УЖЕ ВІДБУВСЯ»)

ARCHETYPAL FEATURES OF MARIIA MATIOS' POETICS (BASED ON THE NOVEL «ARMAGEDDON HAS ALREADY HAPPENED»)

Фока М.В.,

orcid.org/0000-0001-9172-4642

Scopus Author ID: 57908279000

доктор філологічних наук, професор,

завідувач кафедри германських мов, зарубіжної літератури

та методик їхнього навчання

Центральноукраїнського державного педагогічного університету

імені Володимира Винниченка

У статті окреслено архетипні ознаки поетики, що передбачає визначення сукупності художніх прийомів, які забезпечують довершену реалізацію ідеї твору, його цілісність та високий рівень художності. Осмислення художніх прийомів передбачає їхнє розуміння як варіативності засобів, застосованих автором: власне прийоми, художні образи, символи тощо. Особливе значення та посилений енергетичний вплив їм надає розкриття внутрішнього світу автора, а також звернення до колективного несвідомого в юнгіанському тлумаченні. Використання психологічного контексту та літературознавчий аналіз таких елементів тексту дозволяє краще оцінити їхню художність та наблизитися до розуміння автора, зокрема його світогляду.

Методологічний курс розвідки окреслюємо як визначення архетипної поетики художнього тексту. З цією метою використано приклади з творчості сучасної української письменниці Марії Матіос, чия проза виявляє яскраві тенденції до психологізації та втілення значимих загальнолюдських концептів. Предметом дослідження є специфіка втілення архетипів у повісті «Армагедон уже відбувся» та їхня роль у моделюванні художнього світу та інтеграції в нього авторського світобачення.

Центральним образом повісті, який увиразнено заголовком, є Армагедон або Апокаліпсис. З'ясовано його значення в біблійному вимірі та індивідуальному, авторському, де визначено певні відмінності. Марія Матіос не тлумачить це як певний кінець, натомість убачає потенціал до трансформації та порятунку, тривання після завершення, що суголосно з юнгіанським архетипом Відродження та Оновлення як однією з його варіацій. Армагедон у повісті індивідуалізовано, тобто головний герой проживає свій власний кінець світу, який виакцентує метаморфози ключових загальнолюдських архетипів, з утіленнями яких він контактує. Так, спостерігаємо десакралізацію архетипів Великої Матері та Божественної дитини як наслідок бездуховності та її примноження на неплодному ґрунті. Однак за допомогою образної системи персонажів Марія Матіос представляє як есхатологічні візії, так і надію на світле майбутнє в образі доньки Світлани. Ці феномени відображено за допомогою виразних художніх образів, зокрема інтер'єрних деталей, а також дій головних персонажів.

Ключові слова: аналітична психологія, архетип, Марія Матіос, поетика, психологізм, психопоетика.

The paper outlines the archetypal features of poetics, which involves defining a set of artistic techniques that ensure the perfect realization of the idea of a literary work, its integrity and a high level of its artistry. The comprehension of artistic techniques implies their understanding as a variety of means used by the author: techniques themselves, artistic images, symbols, etc. The disclosure of the author's inner world, as well as the appeal to the collective unconscious in the Jungian interpretation, give them special significance and enhanced energetic influence. The use of the psychological context and literary analysis of such text elements allows us to better assess their artistry and come closer to understanding the author, in particular his/her worldview.

The methodological approach of the research is defined as the definition of the archetypal poetics of a literary text. For this purpose, examples from the work of the modern Ukrainian writer Mariia Matios, whose prose reveals vivid tendencies towards psychologization and the embodiment of significant universal concepts, have been used. The subject of the research is the specificity of the embodiment of archetypes in the story

“Armageddon Has Already Happened” and their role in modeling the artistic world and integrating the author’s worldview into it.

The central image of the story that is emphasized by the title is the Armageddon, or the Apocalypse. Its meaning in the biblical dimension and the individual author’s understanding is clarified, where certain differences are identified. Maria Mathios does not interpret this as a certain end, but instead sees the potential for transformation and salvation, a continuation after the end, which is consistent with the Jungian archetype. This is in line with the Jungian archetype of Renaissance and Renewal as one of its variations. In the novel, the Armageddon is individualized, that is, the main character lives his own end of the world, which accentuates the metamorphoses of key universal archetypes, the embodiments of which he comes into contact with. Thus, we observe the desacralization of the archetypes of the Great Mother and the Divine Child as a consequence of spirituality and its multiplication on barren soil. However, through the imaginative system of characters, Mariia Matios presents both eschatological visions and hope for a brighter future in the image of daughter Svitlana. These phenomena are reflected through expressive artistic images, including interior details, as well as the actions of main characters.

Key words: analytical psychology, archetype, Mariia Matios, poetics, psychology, psychopoetics.

Постановка проблеми. Поняття поетики є одним з найдавніших категорій у літературознавстві. Варто лише згадати відому працю Арістотеля «Поетика», де філософ осмислював джерела художності, її основні принципи та критерії її оцінки. Широка осяжність цього терміну спричинила досить різні вектори пошуків предмету поетики, які окреслено, зокрема, у праці Г. Клочека «Енергія художнього слова», з яких, услід за дослідником, обираємо за основний таке розуміння поетики, як «*системи творчих принципів*», що передбачає певну «*художню форму*» та «*цілісність*», як ключові показники «*майстерності письменника*» [1, с. 16]. Своєю чергою, це передбачає різні напрями вивчення явища та створює передумови для розмежування загального уявлення про поетику на своєрідні підрозділи: поетика окремих компонентів (метафори, композиція), поетика окремого літературного твору/письменника/жанру тощо.

Для заглиблення в природу поетикального сконцентруємо увагу на повісті Марії Матіос «Армагедон уже відбувся». Зважаючи на потужні інтенції авторки до інтимності, філософічності та глибокого відображення психічних феноменів, вважаємо доцільним використання психопоетикальної методології, що передбачає психологоспрямоване прочитання художнього тексту із застосуванням різних підходів для всебічного осягнення відбитків психосвіту в слові [2]. Для осмислення системи художніх принципів, які сприяють наближенню читача до внутрішнього світу персонажів і, як результат, самої авторки, варто звернутися також до іншої методології, яка надає певні критерії для аналізу, – теорію архетипів, сформовану К. Г. Юнгом у працях «Архетипи і колективне несвідоме», «Аіон: нариси щодо символіки самості» тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «поетика», відоме ще з античних часів, не втратило своєї актуальності й донині. Теоретичні аспекти формулювання поняття «поетика» та визначення її критеріїв ґрунтовно представлено в працях Г. Клочека [1], Ю. Коваліва [3], А. Ткаченка [4] та ін. Інструменти вивчення особливостей поетики конкретного письменника знаходимо в дослідженні О. Турган, яка детально вивчає експресіоністичну поетику в творчості Гр. Тютюнника [5]. Методологічну основу для психологоспрямованих пошуків черпаємо в психопоетикальній концепції, окресленій С. Михидою [2].

Вивчення ж творчості Марії Матіос в українському літературознавстві представлене осмисленням міфопоетики в працях Н. Завадської [6], Г. Павлишин [7] та Я. Савощенко [8] та образної системи в розвідці О. Буряк [9], а власне архетипний аналіз пропонують О. Підгорна [10], О. Івашина [11] та ін. Аналіз цих досліджень дає підстави висувати про особливу увагу авторки до втілення архетипів у художньому тексті, центральними з яких є архетипи Великої Матері та Божественної Дитини як особливо сакральні й дотичні до авторського психосвіту.

Метою наукової розвідки є визначення специфіки художнього втілення юнгіанських архетипів у творчості Марії Матіос на матеріалі аналізу колективного несвідомого в прозі «Армагедон уже відбувся». Звернення до архетипів є однією з ключових рис авторської поетики,

оскільки художні образи та прийоми, спрямовані на відображення складних психічних феноменів особистісного та загальнолюдського значення, розкривають особливості художнього мислення та літературної майстерності Марії Матіос, а також її внутрішній світ, який постає в символічному виявленні. Для реалізації мети ставимо такі **завдання**: визначити зв'язок поетики із психопоетикальними дослідженнями; з'ясувати роль архетипів та їх текстуальної імплементації в розумінні поетики письменниці та в розкритті психосвіту; проаналізувати сукупність авторських прийомів та засобів, які надають тексту архетипності загальнолюдського значення.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що кожен довершений літературний твір побудований як система, у якій усі компоненти пов'язані між собою та працюють на єдину мету, що його можна охарактеризувати як «*функціональну цілісність*» [1, с. 26] із гармонійною взаємодією змісту й форми. Елементом художньої системи Г. Клочек називає *прийом*, який уважає засобом творення художньої якості [1, с. 30].

З урахуванням системного підходу зміст твору визначає вибір художніх засобів, а засоби тією чи тією мірою впливають на сприйняття змісту [1]. До того ж для найглибшого розуміння літературного твору важливо враховувати, що першопочатково породжує зміст, звідки беруть початок ідеї, які пізніше матеріалізуються в художньому слові й здатні резонувати зі свідомим та несвідомим читачів. Виявлення тих і тих аспектів уможливорює симбіоз методологій літературознавства й психології, зокрема застосування психопоетикальної методології й осягнення психосвіту автора.

Однією з домінантних особливостей творчості Марії Матіос є психологізм, який, зокрема, проявлений через втілення загальнолюдських значимих ідей – архетипів. Тому одним із доречних інструментів для розкриття поетики авторки й індивідуальної особистості є аналітична психологія, а саме: юнгіанські погляди на комплекси індивідуального несвідомого та архетипи колективного. У цій розвідці за ілюстративний матеріал обираємо повість «Армагедон уже відбувся» та фокусуємо увагу на архетипах колективного несвідомого, оприявленних у тексті. Своєю чергою, сукупність художніх прийомів, які це забезпечуватимуть, і вважатимемо *архетипною поетикою* письменниці.

Центральним образом твору, що постає вже з назви, є Армагедон. У Великій українській енциклопедії знаходимо такі актуальні нам визначення цього слова: «2) Біблійна назва місця першої та вирішальної битви Бога з дияволом; 3) у юдейській та християнській есхатології – власне битва, що станеться наприкінці часів та ознаменує кінець світу. Для праведників із неї розпочнеться визволення; 4) переносно – катаклізм, масштабна невідворотна катастрофа» [12]. Відомим синонімом до слова «армагедон», що також активно вживається в різних дискурсах, є апокаліпсис, тому в праці Н. Завадської йдеться саме про апокаліптичні мотиви як складники есхатологічної моделі прози Марії Матіос [6].

Спробуймо осягнути, як утворено апокаліпсисну модель і які чинники в художньому світі письменниці її формують.

Армагедон/апокаліпсис як концепт потенційно спрямовує думки сучасного читача до сфери сакрального, переважно пов'язаного з релігійними системами. Зокрема, в українському культурному просторі домінантним є християнство. Н. Астрахан зазначає, що нині «літературознавство у своєму розвитку спирається на біблійну герменевтичну традицію, намагається врахувати її досвід» [13, с. 6]. «Усталеним є бачення Апокаліпсису як кінця світу, припинення існування катастрофічним моментом, після якого часу вже не буде, тобто обов'язкового фіналу земного буття, завершення історії». Відповідно, цьому є низка передвісників, які описано в «Об'явленні Івана Богослова» [13, с. 7].

Однак К. Г. Юнг, концепцію якого засновано на різних міфологічних/релігійних системах, не розглядає Армагедон як Абсолют, тому не формулює це як архетип – щось загальнолюдське. Натомість у його вченні фігурує архетип Відродження в кількох його варіаціях [14, с. 150].

Це суголосно з найменуванням повісті Марії Матіос «Армагедон уже відбувся», адже з цього міркуємо, що події твору – це щось після, а отже, відбулося **Відродження** у формі *Renovatio* (дослівно – **Оновлення**), тобто «сутнісне перетворення» [14, с. 151].

Марія Матіос моделює художній світ після певного зламу, який *уже відбувся* в минулому, коли «молодюський» Іван Олексюк проштрикнув залізним щупаком сховану в стіні жінку [15, с. 39]. Глобально нічого не сталося, але цей момент став переломним для центрального персонажа, тому для нього й відбувся Апокаліпсис. Письменниця певною мірою суб'єктивує його, адже амбівалентно можна тлумачити фразу з тексту: «Кінець світу приходить із кінцем кожної людини й кожної речі» [15, с. 39], тобто певною мірою для кожного він свій. Але, згідно з уявленнями про архетип Відродження, цей кінець стає початком нового світу, який і змальовує письменниця за допомогою **художнього втілення трансформованих архетипів** у «*післяармагедонні*».

Передусім своєрідними формантами апокаліптичної поетики є художні образи на позначення базових архетипів та концептів, які відносяться до сакральної сфери. Наприклад, **Бог** у прозі Марії Матіос частіше здобуває саме подобу жінки – **Божої Матері**, що вказує на домінуючу роль архетипу **Великої Матері** в умовній ієрархії структури колективного несвідомого письменниці. Божа Матір є початком і кінцем усього суцього, адже навіть після смерті душа повертається до божественної утроби, що змальовано в численних художніх образах, які набувають функцій символу. У повісті «Армагедон уже відбувся» таким символом є «невисохла криничка у траві край городу», куди відлітає душа Івана Олексюка, зображена як «щось дуже знайоме, хоча й давно затолочене і забуте», що символізує повернення до витоків [15, с. 39].

Своєрідну антитезу становить художній образ, який символізує безбожність та бездуховність, – знята ікона Божої Матері: «Потьмяніла *ікона* незвично великих як для житлової кімнати розмірів *сиротливо валялася* на ліжку із залізними бильцями, окремо від скла й дерев'яної рами» [15, с. 13]. Позбавлене належного оформлення й заковане в залізні ґрати, сакральне зображення розкриває байдуже ставлення нащадків Івана до божественності та насильницькі мотиви в поведінці під впливом жадоби до збагачення. Відсутність творчого потенціалу символізує «зяюча пустотою неглибока ніша в стіні» [15, с. 14] на місці образу – символічна безплідна утроба, яка не може породити нове життя для продовження існування світу. Підтвердженням цього є формулювання «Армагедон уже відбувся», яке вказує на те, що світу далі немає, принаймні в його духовному вимірі. У такий спосіб повість стає пересторогою зневаги до сакрального, зокрема материнського, яке здатне давати нове життя. Основним художнім засобом, який слугує для реалізації цієї ідеї, є інтер'єрна деталь, що має глибокий символічний підтекст.

Продовження світогляду Івана Олексюка, тобто його «*післяармагедоння*», бачимо в діях його синів: Петра, Сильвестра та Ореста, які на початку твору займаються грабунком пам'яті батька. В образах трьох синів Марія Матіос критикує негативні прояви національного характеру, сформовані дегуманізацією радянських часів і штучною бідністю. Притлумлена здатність до власного творення й народження нових смислів сприяє розвитку загарбницької моделі поведінки, нехарактерної для традиційного менталітету земляків письменниці. Засліплені прагненням знайти спадок понад усе, діти символічно вишкрібають і так порожнє черевко Божої Матері: «– Ну, де? Де він їх тримав? – Петро, закачавши рукава до ліктів, тепер уже шарив у проймі зяючої дірки в стіні» [15, с. 14], чим демонструють неспроможність до конструктивного розвитку.

Влучну характеристику Олексюкам Марія Матіос вкладає в уста односельчан: «вони такі скупі, що с...и би – і те гівно їли би, аби лише не витрачатися, дарма, що грошей – повні кишені й банки. Не трилітрові» [15, с. 25]. Також можна припустити, що у такий спосіб вербалізовано й один із біблійних гріхів – **жадібність**. Марія Матіос критикує як крайній прояв цього недоліку в трьох синах зокрема, так і їхнього роду в цілому, схильного до «безперебійних

пошуків... задавнених скарбів Довбуша та статків якогось новітнього розбійника». У синах втілено апогей морального апокаліпсису, що відтворено за допомогою прийому художнього паралелізму: «Картина була така моторошна, що навіть не втомлене одвічною роботою сонце зайшло за самотню хмару» [15, с. 27].

Зневагу до традиційних цінностей оприявлено також у ставленні старшого сина до пам'яті покійного батька. Петро відчуває «дику лють», коли жінка брата нагадує йому про потребу достойного поховання: «А чи тепер, Маріє, не все одно, де його закопають?! Чи під парканом не така сама земля?» [15, с. 15]. У більшості творів Марії Матіос зображено досить забобонних буковинців, які зважають на народні прикмети й вірування, зокрема Юр'яна зі збірки «Нація», Доцька з роману «Майже ніколи не навпаки», Борсуки з «Черевички Божої Матері». Однак сини Олексюка відрікаються від сакрального-міфологічного простору, не зважають на традиції та знаки. Письменниця зображує моторошну картину з покійником, який лежить у найбільшій кімнаті з незавішеним дзеркалом (також інтер'єрна деталь), через що «здавалося, що в кімнаті лежать два покійники і що вони змагаються один з одним: хто кого перележить, чи хто швидше встане, щоб сховати від людського ока безсоромне і недоречне цієї миті плесо дзеркала» [15, с. 20–21].

Марія, дружина середнього сина, уособлює залишок *Божественної Матері*, її слабкий слід на збіднілому ґрунті душ трьох чоловіків, які вчиняють майже комічну, але при цьому вкрай трагічну наругу над помешканням померлого. Авторка описує її як «високу худу жінку» [15, с. 15] з «жовтим, ніби з льоху» [15, с. 17] обличчям, «трохи в чорному, трохи в картатому» [15, с. 17]. Саме вона намагається бути голосом совісті, але в апокаліптичному світі повісті символічна *Діва Марія* майже *німа*, що передано через описи її рухів та голосу: «безшелесно», «ще тихіше», «монотонно», з «безбарвним» голосом; а також *глуха* до людської мови: «Марія ненадовго затуляла руками вуха, але й далі незрушно сиділа при хвiртці» [15, с. 18]. Інші невістки так само «у цій хаті слова не мали», що вказує на розірваний зв'язок з жіночими архетипами взагалі, тож ні Велика Мати, ні власна Аніма кожного з братів не здатні пом'якшити їхнього гніву.

У такий спосіб спостерігаємо руйнування традиційної сім'ї й нівеляцію сакрального зв'язку, який мав би бути підтриманий архетипом *Священного Союзу*. Діти чинять наругу над батьківським домом – символічною утробою, з якої вийшли, – люті через те, що батько «не мав душі для них» [15, с. 43], тож тепер змушені шукати «мертвечину – татове золото» [15, с. 68].

Ключ до зміцнення авторка вкладає лише в образ доньки Світлани, яка «виросла, як не його» [15, с. 53]. Вона постає альтернативою бездуховності, представленої в образах братів. Марія Матіос не ідеалізує стосунки доньки з батьком, але все одно наділяє Світлану рисами *архетипу Божественної Дитини* – невинністю, трепетною любов'ю, яку вона викликала навіть у Олексюка, досить жорсткого до дітей, що він невчасно витлумачив: «І Йван, не признаючись сам собі, пишався її мовчазною любов'ю. Світланка любила тата якось так тихо й лагідно» [15, с. 53]. Зрештою дівчина обирає власний шлях розвитку, звільняється від «клітки» [15, с. 64] родинного гріха й тягаря історії шляхом відокремлення від сім'ї й прощення батька, прийняття можливих причин його злочину й неідеальності світу загалом. Очевидно, саме тому Світланці дістаються матеріальні багатства Івана, які з такою жагою шукали її брати.

Таким чином, визначення ключового *архетипного ядра* художнього твору та образів, які його формують, дозволяють з'ясувати найбільш значимі для письменника концепти. Відповідно, їх можна вважати своєрідними тригерними точками, у яких внутрішній світ мисткині втілено найбільш явно, і саме тому вони є найбільш енергетично зарядженими, а отже, такими, що відгукуються в читача. Літературознавча обробка цих образів дозволяє наблизитися до розуміння поетики Марії Матіос, адже вони найбільш влучно виакцентовують її письменницьку майстерність, а також ілюструють світоглядні переконання та морально-етичні погляди особистості.

Висновки. Майстерність письменника полягає в доречному застосуванні художніх засобів для найбільшої енергетичної цінності тексту, тобто потенційного впливу на читача. Найбільш значимими при цьому є образи, що несуть у собі суттєвий відбиток внутрішнього світу письменника. Для творчості Марії Матіос такими вважаємо архетипи, які беруть свій початок у колективному несвідомому (за К. Г. Юнгом).

У повісті «Армагедон уже відбувся» своєрідним ядром є архетип Відродження, який відображено через перетворення художнього світу навколо головного героя, який і запускає цей процес у минулому. Натомість наслідки цього вбачаємо в розгортанні подій сучасності та образах (зокрема за допомогою інтер'єрної деталі), що втілюють трансформації архетипів Матері та Дитини в «післяармагедонні». Це символізує бездуховність та моральне збідніння, спричинене зростанням на такому ж бездуховному ґрунті, сформованому історичними перипетіями. Однак Марія Матіос дає надію й навіть пропонує вихід, що надає повісті притчового характеру й відображає світоглядну позицію самої авторки стосовно можливості відродження нації, усвідомлення помилок минулого, завдяки чому абсолютно можливим стає світле майбутнє.

Ще більшої глибини осмисленню повісті Марії Матіос «Армагедон уже відбувся» дасть інтерпретація індивідуального несвідомого (за К. Г. Юнгом), що стане метою нашого наступного дослідження, а подальше вивчення архетипів у творчості письменниці в цілому відкриє нові горизонти в осмисленні істинних художніх смислів у творах Марії Матіос.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ключек Г. Енергія художнього слова : збірник статей. Кіровоград : РВЦ Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, 2007. 448 с.
2. Мишида С. Психопоетика українського модерну: Проблема реконструкції особистості письменника. Кіровоград : «Поліграф–Терція», 2012. 357 с.
3. Літературознавча енциклопедія : У двох томах. / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. К : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. С. 233–236.
4. Ткаченко А. О. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства). 2-е вид., випр. і доп. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2003. 448 с.
5. Турган О. «...Відчуваю людину, як рана сіль»: експресіоністична поетика в творчості Гр. Тютюнника. *Волинь філологічна: текст і контекст : зб. наук. пр.* 2017. № 23. С. 204–220.
6. Завадська Н. Міфопоетика простору у прозі Марії Матіос : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2018. 20 с.
7. Павлишин Г. Міфопоетична інтерпретація символів у прозі Марії Матіос. *Питання літературознавства.* 2011. Вип. 82. С. 28–34.
8. Савощенко Я. А. Фольклоризм авторської прози Марії Матіос : автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.01.07. Київ, 2019. 20 с.
9. Буряк О. Ф. Образ матері в романі Марії Матіос «Мамі». *Закарпатські філологічні студії.* 2023. Вип. 31. С. 195–199.
10. Підгорна О. Архетипна структура буковинського нарративу Марії Матіос (конспект роману «Солодка Даруся»). *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність.* 2018, Вип. 11. С. 212–223.
11. Івашина О. Психологізм у творчості Марії Матіос: теоретичні та прикладні аспекти. *Закарпатські філологічні студії.* 2023. Т. 1, Вип. 29. С. 269–274.
12. Харьковченко Є. А. Армагеддон. *Велика українська енциклопедія.* URL : <https://vue.gov.ua/Армагеддон> (дата звернення : 25.07.2024).
13. Астрахан Н. Апокаліпсис як альтернатива нескінченності страждання: до питання про витoki художньої концептуалізації історії та мистецтва. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції.* 2022. № 20. С. 6–13. <https://doi.org/10.28925/2412-2475.2022.20.1>
14. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме. Пер. з нім. К. Котюк; наук. ред. О. Фешовець. 2-ге опрац. вид. Львів : Видавництво «Астролябія», 2018. 608 с.
15. Матіос М. Армагедон уже відбувся: повість. Львів : ЛА «Піраміда», 2011. 112 с.